

PRACE HISTORYKÓW POLSKICH NAD DZIEJAMI
CZECHOSŁOWACJI I STOSUNKÓW POLSKO-CZESKICHREFERAT ZBIOROWY WYGŁOSZONY NA POSIEDZENIU KOMISJI
HISTORYCZNEJ POLSKO-CZECHOSŁOWACKIEJ W PRADZE
W PAŹDZIERNIKU 1959 R.

I

JAN DĄBROWSKI

WCZESNE ŚREDNIOWIECZE

Okres międzywojenny przyniósł polskiej nauce historycznej szereg wartościowych i cennych prac dotyczących Czechosłowacji lub dziejów stosunków polsko-czeskich. Dość wymienić tutaj nazwiska historyków takich, jak Oswald Balzer, Antoni Prochaska, Franciszek Bujak, Stanisław Zakrzewski — kontynuujących częstokroć swe prace sięgające jeszcze czasów przed pierwszą wojną światową.

Katastrofa wojenna przerwała na szereg lat działalność naukową i wydawniczą polskiego świata historycznego, który zmuszony odbudowywał kadry i organizował pracę w nowych, pomyślnych warunkach w Polsce Ludowej. Zanim przejdziemy do szczegółów tej pracy, wypada zaznaczyć, że tym właśnie czasom zawdzięczamy studia Kazimierza Tymienieckiego nad ziemiami polskimi w starożytności, rozpoczęte już przed laty, a uwieńczone poza szeregiem pomniejszych rozpraw, wśród których specjalnie nas interesują *Lugiowie w Czechach*¹, pomnikowym dziełem wydanym w r. 1951 pt. *Ziemie polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze*², w którym szeroko omówione są zarówno pierwotne ludy indoeuropejskie, jak i kultura, zwłaszcza rolnicza, epok neolitu, brązu i wczesnego żelaza, ze szczególnym naciskiem na czasy rzymskie, stosunek Słowian do Germanów oraz państwo i społeczeństwo

¹ K. Tymieniecki, *Lugiowie w Czechach* (Przegląd Zachodni, 1951).

² K. Tymieniecki, *Ziemie polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze*, Poznań 1951.

słowiańskie w późnym okresie starożytności. Nie trzeba dodawać, że dzieło to, choć ściśle rzecz biorąc leży poza granicami naszego okresu, w znacznej mierze ma swoje znaczenie dla badań czesko-słowackich prawie w tym samym stopniu co dla polskich dla zrozumienia podstaw wczesnego średniowiecza. Tyczy to w szczególności końcowych wywodów Tymienieckiego (rolnictwo, rzemiosła, handel, osadnictwo, państwo plemienne).

Pierwszymi opracowaniami, jakie mogły się po nastaniu czasów pokojowych ukazać, były prace oparte na dawniej uzyskanym lub opublikowanym jeszcze przed r. 1939 materiale i literaturze. Do takich zaliczyć wypada wielkie opracowanie Tadeusza Lehra-Spławińskiego o pochodzeniu i pierwotnej kolebce Słowian³ oraz rozprawę Józefa Widajewicza o państwie Wiślan⁴. Znane dzieło prof. Lehra-Spławińskiego wywołało znaczne zainteresowanie uczonych, co objawiło się także długim szeregiem recenzji i sprawozdań, wśród których wymienić trzeba takie pióra uczonych czeskich i słowackich, jak Jan Filip, Jan Eisner, J. Dostal, J. Böhm.

Celem pracy, jak sam autor zaznacza, miało być podsumowanie wyników badań w tym zakresie z okresu międzywojennego oraz wprowadzenie do nich pewnych nowych punktów widzenia. Zainteresowanie, jakie praca wywołała, skłoniło autora do ponownego zajęcia stanowiska w tych sprawach w artykule pt. *Powstanie, rozrost i rozpad wspólnoty słowiańskiej*⁵.

Praca prof. Widajewicza jest jak dotąd pomimo pewnych braków najlepszym opracowaniem zagadnienia Wiślan i państwa Wiślan w literaturze polskiej.

Głównie zagadnienia powstania państwa polskiego są przedmiotem pracy prof. Gerarda Labudy⁶. Choć nie ma ona bezpośredniego związku ze sprawami czeskimi, zwracając głównie uwagę na zagadnienia Pomorza i pogranicza z Niemcami, nie można nie wziąć pod uwagę jej wnikliwego obrazu całości Europy wschodniej.

Tylko w bardzo sumarycznych, jak na to pozwalały rozmiary pracy, zarysach ujmuje najwcześniejsze czasy stosunków polsko-czechosłowackich książka trzech autorów: T. Lehra-Spławińskiego, K. Piwarskiego, Z. Wojciechowskiego, *Polska a Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*⁷, przy czym polityczne dzieje tych najwcześniejszych zwią-

³ T. Lehr-Spławiński, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań 1946.

⁴ J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947.

⁵ *Powstanie, rozrost i rozpad wspólnoty słowiańskiej* (Przegl. Zach., 1951).

⁶ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, Poznań 1946.

⁷ T. Lehr-Spławiński, K. Piwarski, Z. Wojciechowski, *Polska a Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice—Wrocław 1947.

ków wyszły spod pióra Z. Wojciechowskiego, a kulturalne T. Lehra-Splawińskiego.

Zasługują w szczególności na uwagę ustępy napisane przez Z. Wojciechowskiego, a stanowiące zwięzłe podsumowanie jego na owe czasy nowych poglądów na epokę Mieszka I i Bolesława Chrobrego.

Kwestie poruszone w tej książce doczekały się także recenzji czeskiej Juliusza Dolanskiego w 1950 r., a także następnie oświetlenia tejże recenzji przez Alinę Szklarską w „Życiu Słowiańskim“ w r. 1951⁸.

Przełomową datą stał się VII Powszechny Zjazd Historyków Polskich we Wrocławiu w r. 1948, w ramach którego poruszonych zostało szereg zasadniczych zagadnień dotyczących lub omawiających najwcześniejsze stosunki polsko-czeskie. Mam tu na myśli referaty poświęcone osiągnięciom i postulatom historiografii polskiej w zakresie Słowiańszczyzny zachodniej prof. Gerarda Labudy, Witolda Hensla (archeologia), Wojciecha Hejnosza (prawo), a wreszcie Stefana Wierczyńskiego⁹. Referaty te i dyskusja nad nimi oświetliły cały szereg problemów ze stosunków polsko-czeskich, podjętych szerzej w następnych latach.

Jest rzeczą zrozumiałą, że w związku z tym także polscy archeolodzy i historycy wczesnego średniowiecza zainteresowali się wynikami poszukiwań i badań archeologicznych, co znalazło wyraz w nawiązaniu w r. 1950 współpracy między kierownictwem badań nad początkami państwa polskiego i Państwowym Instytutem Archeologicznym w CSRS a naczelnymi archeologami czesko-słowackimi, jak prof. Jan Filip, Polulík, Böhm, Toczík. W r. 1951 poświęcił tym zagadnieniom obszerny artykuł prof. Aleksander Gieysztor, *Badania wczesnodziejowe w Czechosłowacji*, omawiający prace poświęcone zarówno badaniom źródeł pisanych, jak wykopalisk, w szczególności w Starych Zamkach pod Lisną, Starym Mieście pod Uhorskim Hradistem, Dolnich Vestonicich, Levym Hradcu, Libuszynie, Starej Kourzimie, a wreszcie w samych Hradcach oraz Libicy nad Cidliną i innych. Kontynuacją tych spostrzeżeń był artykuł Teresy Wąsowicz¹⁰. Autorka podaje informacje na temat odbytych w tych latach konferencji, a następnie przegląd badań terenowych, zwłaszcza w Dolnich Vestonicich, Klucevie, Libicy, Libuszynie, Pradze, Starej Kourzimie, Starym Mieście i innych.

⁸ A. Szklarska, Recenzja książki: Dolansky Juliusz, *Tysiąc lat naszych stosunków z Polską*, Praga 1950 (*Życie Słowiańskie*, 1951, nr 4/64, s. 205—207).

⁹ *Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu*, t. I, Warszawa 1948, s. 247—268.

¹⁰ T. Wąsowicz, *Czechosłowackie badania archeologiczne nad wczesnym średniowieczem (1950—52)* (*Slavia Antiqua*, t. IV, 1953, s. 377—386).

Ogólne ujęcie związane z tym zagadnieniem dał prof. Józef Kostrzewski w artykule pt. *Stosunki między ziemiami polskimi a terytorium Czechosłowacji w pradziejach*¹¹, w którym położył nacisk na epokę brązu, a zwłaszcza jej okres celtycki, doprowadzając swój przegląd w epoce żelaza do czasów Mieszka I i Dobrawy.

Historyczno-polityczną kontynuację tematu przyniósł artykuł Zygmunta Wojciechowskiego nawiązujący do prac Widajewicza i Vanečka. Po rozważeniu początków organizacji państwowej i kształtowania się średniowiecznej władzy książęcej autor wypowiada się za stanowiskiem Vanečka w kwestii określenia *Boheimare* Geografa Bawarskiego i przyjęcia poprawy tekstu *Fragneo civitates XL* na lekcję *Praganeorum*¹².

Omówienia najważniejszych zabytków archeologicznych z czasów już niewątpliwie słowiańskich dotyczy związły artykuł Józefa Kostrzewskiego *Stosunki plemion czeskich i słowackich z Niemcami w zaraniu dziejów w świetle archeologii*¹³, gdy Widajewicz w artykule *Pierwotne dzieje Polski*¹⁴ omawia wybrane zagadnienia tych dziejów. Badacza czechosłowackiego mogą tu interesować rozdziały: II — Białochorwacja, IV — Wiślanie (ze względu na Wielkie Morawy), V — Chorwaci i Wiślanie.

Na tle dotychczas wspomnianych mniejszych, choć nieraz bardzo cennych studiów historycznych rysuje się jako jedna z głównych pozycji dorobku historycznego naszego okresu dzieło Gerarda Labudy *Pierwsze państwo słowiańskie — państwo Samona*¹⁵. Autor zaznacza na wstępie, że badania nad początkami państwa polskiego doprowadziły go do konieczności zbadania początków innych państw słowiańskich, w szczególności zachodniosłowiańskich. W toku tych badań doszedł do przekonania, że geneza dzisiejszego układu stosunków w Europie środkowo-wschodniej jest znacznie starszej daty niż przyjmowana przez dawniejszych historyków, a wśród nich przez wybitnego uczonego czeskiego Franciszka Dwornika, określającego ją na w. XI i XIII, i ze skutkiem, i to nawet znakomitym skutkiem, przeprowadził swoją tezę.

Dzieło jego oparte jest na szerokiej podstawie badawczej, począwszy od gruntownej analizy krytycznych źródeł odnoszących się do państwa Samona i rozważenia jego genezy społeczno-politycznej aż do szczegó-

¹¹ J. Kostrzewski, *Stosunki między ziemiami polskimi a terytorium Czechosłowacji w pradziejach* (Przegl. Zach., 1952).

¹² Z. Wojciechowski, *Uwagi nad powstaniem państwa polskiego i czeskiego* (Przegl. Zach., 1951).

¹³ H. Kostrzewski, *Stosunki plemion czeskich i słowackich z Niemcami w zaraniu dziejów w świetle archeologii* (Przegl. Zach., 1952).

¹⁴ J. Widajewicz, *Pierwotne dzieje Polski* (Przegl. Zach., 1952).

¹⁵ G. Labuda, *Pierwsze państwo słowiańskie — państwo Samona*, Poznań 1949.

łowego rozważania ważniejszych zagadnień specjalnych w szeregu ekskursów. Autor dał w ten sposób wzorową analityczno-badawczą monografię epoki wczesnego średniowiecza.

Drugą bardzo doniosłą i podstawową monografię stanowią Henryka Łowmiańskiego *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*¹⁶. Rzecz oparta zarówno na bardzo obszernym materiale źródłowym, jak i literaturze stanowi w tej chwili nieodzowną pomoc dla każdego badacza historii Słowian. Aczkolwiek większość pracy poświęcona jest z natury rzeczy gospodarce wiejskiej, uwagę czytelnika pociągają również ustępy, jak początki miast i ich rola w genezie państwa, rozdziały poświęcone handlowi i gospodarce handlowej państw wczesnofeudalnych, wreszcie zaludnienia.

Po tych najważniejszych pozycjach pozostają nam do omówienia badania źródłoznawcze oraz najnowsze badania monograficzne lat ostatnich.

Praca Tadeusza Kowalskiego o relacji Ibrahima ibn Jakuba, zawierająca nowe wydanie tekstu z komentarzem, i związana z nią rozprawa Widajewicza spotkały się z krytyczną oceną poza Jakimowiczem przede wszystkim ze strony Labudy i Jana Dąbrowskiego¹⁷. Tadeusz Lewicki dał krytyczne omówienie źródeł odnoszących się do dziejów Słowian, i to również źródeł arabskich aż do czasów Idrisiego¹⁸.

Ponownym szczegółowym badaniom poddał tzw. Geografa Bawarskiego Henryk Łowmiański, udowadniając podział tego źródła na dwie redakcje oraz ustalając miejsce i czas powstania oraz autorstwo obu tych redakcji¹⁹. Badania te uzupełnił rozprawą *O identyfikacji nazw Geografa Bawarskiego*²⁰. Wreszcie w dziedzinę interesującą bezpośrednio historyków czechosłowackich wkroczyły prace: Jadwigi Karwasiń-

¹⁶ H. Łowmiański, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, 1953.

¹⁷ T. Kowalski, *Relacja Ibrahima ibn Jakuba...* (MPH, Ser. II, nr 1); J. Widajewicz, *Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba*, Kraków 1946; G. Labuda, *Ibrahim ibn Jakub* (Rocz. Hist., t. XVI, 1937); R. Jakimowicz, *Kilka uwag* (Slavia Antiqua, t. I, 1948).

¹⁸ *Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich* (Slavia Antiqua, t. II, 1949); *Źródła hebrajskie do dziejów środkowej i wschodniej Europy* (Przegl. Orient., 1955); *Źródła arabskie i hebrajskie do dziejów Słowian w okresie wczesnego średniowiecza* (Studia Źródłoznawcze, t. III, 1958); *Polska i sąsiednie kraje w świetle księgi Regera, geografa arabskiego z XII w. Al. Idrisiego*, t. I i II, Kraków 1945—1954.

¹⁹ H. Łowmiański, *O pochodzeniu Geografa Bawarskiego* (Rocz. Hist., t. XX, 1945).

²⁰ H. Łowmiański, *O identyfikacji nazw Geografa Bawarskiego* (Studia Źródłoznawcze, t. III, 1958).

skiej²¹, dającej głęboko ujęte studium nad podstawą rękopiśmienną Żywotów św. Wojciecha, oraz Zofii Budkovej²² analizującej bliżej genezę zapisek związanych między innymi z Czechami i życiem św. Wojciecha.

Całość źródeł wczesnodziejowych (w. IX—X) poddał analizie pod kątem widzenia dziejów Polski południowej Jan Dąbrowski²³, omawiając braki w materiale dowodowym i domagając się dalszych badań krytycznych źródeł pisanych, przede wszystkim dalszych systematycznych poszukiwań archeologicznych, po których, jak podkreśla, jedynie spodziewać się można rozszerzenia i pogłębienia materiału źródłowego i usunięcia istniejących wątpliwości. W związku z tym w oparciu o dawniejsze wywody Labudy poddał krytycznemu rozbiorowi przekaz uchodzący jako zwarta całość za przekaz Ibrahima ibn Jakuba i zaangażował do językoznawców o dalsze szczegółowe nad nim badania oraz do archeologów czesko-słowackich o współpracę, wskazując ich przykład jako drogę do zrealizowania powyższych postulatów. „Winniśmy pójść — pisał — za przykładem naszych kolegów czesko-słowackich, którzy prowadząc badania archeologiczne na terenach, dla których same badania historyczne nie dają zadowalającej odpowiedzi na pytania budzące wątpliwości, zdołali osiągnąć imponujące rezultaty“.

Rzecz prosta, że odpowiedzi na to spodziewać się można dopiero w ciągu lat kilku. Nie dają jej uwagi poświęcone temu zagadnieniu przez Karola Buczka²⁴, w których powtórzył swoje stanowisko zajęte w pracach ogłoszonych przed r. 1939, a oparte wyłącznie na źródłach pisanych, że nie było nigdy państwa libickiego i że wykopaliska w Libicy i Kourzimie nie przemawiają mu do przekonania.

Nieco dalej od badań Dąbrowskiego sięga chronologicznie Grudziński w rozprawie *Ze studiów nad kroniką Galla*²⁵, w której daje krytyczny rozbiór kroniki służący za podstawę jego studium nad czasami Bolesława Śmiałego.

Ostatnią wreszcie pozycją, którą tu wypada wspomnieć, jest rozprawka W. Urbana dotycząca znanego projektu utworzenia metropolii w Ołomuńcu²⁶.

²¹ J. Karwasińska, *Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha*, Wita I. (Studia Źródłoznawcze, t. II, 1958).

²² Z. Budkova, *Początki polskiego tocznikarstwa* (ibid.).

²³ J. Dąbrowski, *Studia nad początkami państwa polskiego* (Rocznik).

²⁴ K. Buczek, *Polska południowa w IX i X w.* (Małopolskie Studia Historyczne, Kraków 1959).

²⁵ T. Grudziński, *Ze studiów nad kroniką Galla* (Zapiski Tow. Nauk w Toruniu, t. XVII i XX, 1951—1955).

²⁶ W. Urban, *Nieudane starania Przemysława Ottokara II o metropolię czeską w świetle jego rządów i krzyżackiej polityki* (Nasza Przeszość, t. VI).

Jak widać z tego krótkiego przeglądu, główne zainteresowania historyków polskich wczesnego średniowiecza skupiły się na X wieku, w szczególności na zagadnieniach związanych z 1000-leciem Państwa Polskiego²⁷.

²⁷ Już po wygłoszeniu niniejszego referatu ukazały się na przełomie 1959/60 r. m. in. następujące prace z jego tematyką: E. Konik, *Śląsk starożytny a imperium rzymskie*, Wrocław 1959; B. Krzemińska, *W sprawie chronologii wyprawy Brzetysława I na Polskę* (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, 12, Łódź 1959); M. Wojciechowska, *Kosmas z Pragi a Benedykt*, Opuscula Casimiro Tymieniecki dedicata, Poznań 1959; T. Grudziński, *Polityka papieża Grzegorza VII wobec Europy środkowej i wschodniej* (Roczniki Tow. Nauk. w Toruniu, t. LXIV, 1960).